

Надежда Александрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
n.alexandrova@slav.uni-sofia.bg

Билингвизмът и българските авторки от 19 век: Рахил Душанова, Екатерина Василева, Богдана Хитева

Nadezhda Alexandrova
Sofia University

Bilingualism and Bulgarian women writers from the 19th century

Abstract

The article regards the advantages and setbacks of being bilingual when it comes to foreign women teachers and writers who contributed to the Bulgarian national project from the 1860s to the 1920s. They are the Serbian teacher Rahil Barak Dushanova (1845-1888), the Czech teacher and journalist Bogdana Iraskova Hiteva (1844-1929), and the second-generation Bulgarian émigré in Romania Evgenia Mihailova Vassileva (1852-1926) who was a poet, journalist, and writer. First, the article distinguishes the types of bilingualism for each case, attributing a coordinate type to the women teachers Bogdana Hiteva and Rahil Dushavova, and a subordinate one to Ekaterina Vassileva, who did not feel confident in Bulgarian and wrote her texts in Romanian or French. Then the paper follows the biographical path of each of these women in order to distinguish whether her positioning in the receiving country displays a strategy of adaptation and inclusion into Bulgarian social and cultural life, and at what cost it was achieved. However, as it concerns the Bulgarian literary history, the identity of a bilingual woman writer has fewer chances for posthumous inclusion into the literary canon due to her unstable and transitive identity. The conclusion of the paper is that those women who managed to claim sufficiently their newly achieved and sustained Bulgarian identity have better chances for future remembrance. Yet, large parts of their writings need the application

of a new and non-nationalistic perspective, which could acknowledge better their specific contribution to both Bulgarian literature and that of their birthplace.

Keywords: types of bilingualism; women writers; women education; translation; memoirs

През деветнадесети век, когато българите започват да развиват своето национално самосъзнание посредством създаването на училища, книжнина и мрежа от институции на обществен живот, учителското съсловие се характеризира с мобилност. Тя е не само в границите на Османската империя, а и извън нея, най-често към образователни центрове в Централна и Източна Европа. Този тип придвижване не е насилствен, както по-ранните бежански вълни, следствие от руско-турските войни. Той включва и наследниците на някогашните български бежанци, които също допринасят по своему за културния подем на българската диаспора извън османските земи. Но освен българи, които, нарамили учебните си книги, се наемат да даскалуват на различни места, в тази циркулация се включват и чужденци. Това е особено характерно за развитието на девическите училища. В тях освен познанията по четене, писане, смятане, вероучение и естествени науки се учат предмети като домашна икономия, ръкоделие, психология, които трябва да изпълнят основната идея за постъпването на тогавашните българки в училище – отглеждането на децата и моралната им отхрана според определена религиозна доктрина.¹

Предмет на настоящото изложение са именно три такива случая на жени, които идентичностно и езиково стоят между чуждото и нашето, тъй като са се родили и обучавали в друга държава, но са допринесли за учебното и културното еманципиране на българите. Просветната дейност на Рахил Барак Душанова (1845-1888), Богдана Ираскова Хитева (1844-1929) и Екатерина Михайлова Василева (1852-1926) се разполага от 60-те години на XIX век до първите десетилетия на XX век. В първите два случая става дума за чужденки – сръбкиня и чехкиня, които идват като учителки сред българите, задомяват се и извършват учителска и преводаческа дейност на български език. В третия случай

¹ Освен училищата, които се организират и ръководят от българските общини или се финансират от даренията на българи емигранти, трябва да се вземат предвид и тези, създадени от различни религиозни мисии. Такива са например протестантските училища в Стара Загора и Самоков (Паскалева 1984: 96, Reeves-Ellington 2013), както и католическите пансиони и сиропиталища, за които все още има оскъдни данни (Иванов 2019: 66-67, Тъпкова-Займова 1992: 295-304).

се натъкваме на българка, чиито билингвизъм е между румънския и френския, а българският е майчиният ѝ език, на който тя не дръзва да пише собствено творчество. Освен да открием различните типове билингвизъм, ще търсим отговори на въпроса за инструментализирането на родния (майчин език) в помощ на генерирането на творчество, история и памет от трите авторки, които работят в нов контекст по силата на миграцията и/или брака си и се стремят в различна степен да усвоят езика на приемната страна. Важното и за трите е как принасят полза на родината си и на приемната страна чрез боравенето си с двата езика, какво им помага да се наложат в новия културен контекст и доколко пазят връзката с оригиналната си среда. Макар и да са примери за различен тип билингвизъм, трите авторки споделят и доста сходства в употребите на майчиния си език и на езика на по-престижната култура приемник.

Към въпроса за приложния характер на техния билингвизъм по отношение на развитието на българската култура ще се добави и този за проблематичността на причисляването им към българските жени-писателки от този ранен литературен период. Винаги са нужни уговорки за причините за установяването им в България, които да уточнят появата им на полето на печатното дело. Неминуемо в разказа се привличат техните съпрузи и родственици, на които се дължи съхраняването и запаметяването на творчеството им. Те са се сдобили с литературна маргиналност, а повечето от печатните им произведения все още не са издадени наново или включени в антологии. Причините за това са много – болестта и смъртта на Рахил Душанова още на 43 години; недостъпност на някои от мемоарните документи от творчеството на Богдана Хитева за анализ, поради изолирането им в частни ръце; установяването на Екатерина Василева в Париж, далеч от културния живот на следосвободенска България, и нейните мемоари на френски език, който остава слабо проучени. Изтъкнатите причини оказват въздействие върху рецепцията на тяхното творчество. Поставя се въпросът дали разполагането между два езика и две култури е по-скоро пречка или преимущество. Приживе показва адаптивност, но в литературната история може да се възприеме като идентичностна или езикова нестабилност при изграждането на устойчив национално центриран биографичен разказ. А именно такива попадат в литературния пантеон на възрожденската литература като част от усилията по изграждането на българската нация. Това е процес, който начева през Късното възрождане, продължава в следосвободенския период. Дори и да се саморедактира по отношение на списъка с важните автори и тяхната подредба, канон-формирането по правило маргинализира жените (Кирова 2009: 9-45).

Билингвизми

И в трите случая има билингвизъм, разбиран като „активно осъществено равностойно владение на два или повече езици“ (Кадах у Детрез 2001: 28). За Рахил Душанова роден език е сръбският, а българският се явява допълнително усвоен при интеграцията ѝ в българската езикова среда. Сходна е ситуацията с Богдана (Йоза) Хитева. За нея роден е чешкият език, а българският е усвоен, когато се установява в Карлово и Калофер. В случая с Екатерина Василева, майчиният език е българският, но се чувства комфортно, когато пише на румънски език или на френски език.

Ако използваме терминологията от социалингвистиката, за първите два случая сме склонни да предположим, че за Душанова и Хитева билингвизмът отначало е субординативен, а по-късно става координативен (Appel and Muysken 2005: 75-78, Weinreich 1953), поне доколкото се вижда от излезлите книжки и материали в печата от двете авторки. Най-пълноценно това наблюдение може да се прокара за Богдана Хитева, тъй като от нея има регистрирани най-много публикации в пресата след Освобождението, особено в женските издания до началото на XX век, а и тогава вече съществува утвърдена книжовна норма. Чехкинята е родена в градчето Храдец Карлове в тогавашната Австрийска империя, знае добре както родния си чешки език, така и немски. Вероятно двата езика са в диглосийна връзка с превес на немския в официалните документи и общуване, а на чешкия в ежедневната комуникация и в литературата, облъхната от духа на романтизма. Дали за Богдана Хитева немският език в Прага, където тя учи в педагогическото училище, е „сух, примесен с чешки и идиш“, както твърдят Делюз и Гатари (Делюз и Гатари 2009: 36), не може да се установи, но тя очевидно ползва и двата езика, когато превежда за тукашните издания.

Според друга класификация на билингвизмите за Душанова и Хитева българският език преминава през фаза на начално усвояване (incipient phase) към прогресивно усвояване и акомодиране в културата (progressive phase) до интегрално използване на двата езика (Mackey 2005: 614). Примерите за това са техните публикации, участието им в писането на учебна литература. При Екатерина Василева по отношение на родния или майчин език говорим по-скоро за регресивна фаза на усвояване от своите предци – емигрантите от Сливен в Браила, а за интегрално владение на румънския и на френския език.

Биографии на отчуждаването и приемането

Рахил Барак е сръбкиня, която идва като учителка в България със сестра си Милева и майка си. Твърди се, че родителите - Георги Барак и Александра, са православни християни от Сремска Митровица в Австрия, а след смъртта на главата на семейството, който е свещеник, неговите дъщери са приети на стипендии в Карловачкото педагогическо училище. След това с помощта на баба си идват в България, където започват да учителстват. Рахил прекарва три години в София (1860-1863), оттегля се заради критики към нея и отива да работи в Кюстендил за още три години, където семействата на ученичките остават много доволни от новата учителка. След това в Татар Пазарджик Рахил учителства заедно със сестра си Милева и също реформират дневния ред в девическото школо и дори са в челните редици на организаторите на тържеството за Св. Кирил и Методий (Аретов 1988: 39-44).

След кратък престой в Калоферското училище през 1867 г. при едно гостуване на сестра си Милева в съседния Казанлък Рахил Барак се запознава с Димитър Душанов, с когото свързват живота си след само няколко месеца годеж. Те споделят учителската професия заедно в Казанлък, после в Хасково, Плевен, Севлиево и отново в Казанлък (1867-1876). Със съпруга си стават „другари за през живота“ според мемоарите на самия Душанов. Превеждат и адаптират учебна книжнина, диалози, пиеси, повести. С подписа на съпругата излизат „Пресад на мъдрост или сбор от философски поучителни мисли и Наука за възпитанието детинско и на новоуженените“ (1869) и „Злочестото добродетелно домочадие“ (1870), както и няколко дописки за изнесени сказки, отпечатани във вестниците „Македония“, „Ружица“ и „Право“. За още няколко се предполага, че съпругата е участвала в създаването на книгите, но те излизат с името „Душанов“ – „Момичешки разговори“, „Зла жена“ и „Женското сърце“.

В биографията на Богдана (Йозефа) Ираскова Хитева съществен фактор са нейните съученички от Пражкото педагогическо училище, сестрите Елисавета и Мина Горанови. По тяхна покана тя се озовава в Карлово, където учителства и дейно участва във формирането на женско дружество, а после се преместването в Калофер заради конфликт, който особено след женитбата ѝ се тушира и тя се утвърждава като преподавател по ръкоделие – което отново буди недоволство у чорбаджиите, заради съзираната в него мода по чуждото – по дантелите и украсяването. Тя се омъжва за Иван Хитев, родственик на революционера Панайот Хитов. Чехкинята симпатизира на тайната комитетска мрежа в региона. Познава се лично и с Ангел Кънчев, който също е

чешки възпитаник. (Петров 1988: 14-15). Чехкинята с австрийски паспорт преживява множество премеждия по време на Априлското въстание и Руско-Турската война, когато Калофер става обект на атаки от башибозушки отряди, а после и от редовна турска войска. По време на войната тя и трите ѝ деца намират подслон в дома на протестантския мисионер Джеймс Кларк в Пловдив. За кратко живее и в Цариград в дома на Ека и Христо Караминкови, където е наета да преподава на български сирачета в девическия пансион в Бебек, и дочаква края на войната.

След това Богдана Хитева е учителка в няколко български града – Варна, Стара Загора, Видин, Пловдив. Нейната преводаческа дейност вероятно продължава през цялото това време, но намира най-ярка реализация едва след оттеглянето ѝ от активна педагогическа дейност. Изпод перото ѝ излизат преводи в периодичните издания „Женски свят“, „Извор“, „Зора“, „Мода и домакинство“, „Черно море“ и др. (Паскалева 1984: 151). За 24 превода има точна библиография (Цонев 1911: 138-139), другите са все още откъслечно споменати и изискват посвещаването на специално изследване за предпочитанията на Хитева за превод на публицистика, проза и драма. Освен преводи от чешки на български тя прави и обратен превод на чешки на разкази от Иван Вазов и от Ив. Евсатиев Гешов (Соленкова 2011: 28).

Екатерина Василева е българка, дъщеря на второ поколение имигранти от Сливен в Браила. Още майка ѝ е билингва, тъй като Керана Михов се омъжва за някой си Михаилиди или Миху, румънския администратор от Плоещ. Бракът става по волята на дядото на Екатерина – хаджи Петър Диамандиев от Сливен (Basilov 1923: 27-28). Екатерина съхранява българското си съзнание чрез майчиния език и спомените за бягството от Сливен през 1825 г. Върху майката пада двойната тежест да предаде малцинствения български и да насърчи дъщеря си към интегриране в румънското общество, чрез добро познаване на езиците, които биха ѝ дали символен капитал и престиж в творчеството в местната култура – румънския и френския. Автобиографията на Екатерина Василева показва тенденцията за съхраняване на българската връзка чрез брака с българин, също отразен в румънска среда – Михаил Василев. Описана е първата им среща на параход по Дунав по време на пътуването на младата Екатерина и майка ѝ от Браила за Крайова. Тя забелязва кестения млад мъж със зелени очи, а той, видимо заинтригуван, пожелава да се запознае с нея с посредничеството на майка ѝ. Тъй като е приближен на Петър Берон и важна фигура в българското общество във Влашко, той се оценява като много изгодна партия както от майката, така и от дъщерята и скоро двамата сключват брак.

На друго място в мемоарите си тя описва сбирките с други българи за обсъждане на литературни и обществени въпроси, провеждали се в дома им, досущ под формата на литературен салон (пак там: 30). Интересно би било да се предположи на какъв език се е общувало в него, например когато са се разглеждали писмата на Мадам дьо Севинье, както свидетелства на същото място в книгата си Екатерина. Като дарители за фонда на Браилското книжовно дружество семейство Василеви са чести участници на провежданите събрания. Екатерина Василева подготвя няколко изказвания, които после редакторът на вестник „Отечество“ Пандели Кисимов превежда и публикува на български език. Това свидетелство от мемоарите показва, че публично тя се изявява на румънски, може би защото е неуверена да изнася сказки на български.

В някакъв по-ранен период от живота им и към трите авторки са били отправяли критики, че не владеят добре българския език. Рахил Душанова е обвинена в това през първите години на учителството ѝ в София. Тя заема място в Трайковото училище и въпреки че представя отлични атестации за владее на учебни предмети, както и че плете изкусно и шие всякакви женски дрехи, на годишните изпити получава критики, отразени в печата. Отзивите от представянето ѝ са, че не владее добре езика и така не може да преподава добре на ученичките и ако остане „неизправена“ и следващата година, я грози напускане на учителското място (Аретов 1988: 41-42).

Като учителка в Карлово неомъжената тогава Йоза Ираскова също споделя неувереността си в преподаването на български език. Тя е въвлечена в интрига, свързана с работата на женското дружество в Карлово и подклаждана от отец Христо Попвасилев. В няколко писма до Мария Пулиева се разплитат сложните маневри по назначаването на учителките в Карловското девическо училище, които често са принудени да съгласяват на твърде ниско заплащане за усилната си педагогическа работа. Въпреки че Йоза се труди неуморно през учебната 1870-1871 г., мъжете в училищното настоятелство преценяват, че не могат да ѝ заплатят обещаните в началото 3000 гроша. Самата Мария Пулиева е на мнение, че отец Христо не желае да вземе дългосрочно чехкинята, защото сам има желание да преподава. Всички тези злонамерени действия подхранват неувереността на Йоза при боравенето с българския език, експлицитно изразена в писмата ѝ до Пулиева (Кирилова 2010: 245-246). Поради създалата се ситуация чехкинята напуска Карлово и се установява в Калофер, където, особено след приемането на православието и сватбата с Иван Хитев, тя се утвърждава като учителка.

Както се спомена по-горе и Екатерина Василева признава, че не

владее писмено бащиния си език. Тя разчита на редактора Пандели Кисимов да редактира текстовете ѝ. Освен на френски в автобиографията тази констатация се появява и много по-рано през 1869 г. във вестник „Отечество”. В увода към дописката самият редактор заявява ролята си на коректор и преводач, като горещо моли Василева да печата и други свои впечатления:

Господин Редакторе!

Първи път е дето зех перото, да ви пиша таквизи едни неща! Зная, че дописката ми може да е недостойна да се вмести у почитаемий ви вестник, но ще ви моля, ако благоизволите да попреправите, дето има погрешки. (Напротив, ний нищо не поправихми, само съкратихми малко лишните повторки на израженията и туй що я преписахми с кирилица, както предяхихми в миналия брой. Сърдечно молим почитаемата нашата писателка и за напред да не ни лишава от дописки върх предмети народни и полезни, за което виждами да има най-добър похват. С това ще прави чест и на листа ни, както и на сичкий женски пол на нашата народност б.р.) Много ми е жално, че не знам Българското краснописание да ви пиша с български слова, защото на чужди езици съм ся учила, принудена бях да ви пиша с латински слова. Но не ще закъснее да зная и българско краснописание... Сега познавам и аз колко добро би било родителите да изучават чадата си по-напред на бащин язык и народна книга, та после да ги дават на чужди езици и други науки.

В нейния специфичен случай на регресивен билингвизъм е важно и как българската литературна критика тогава и сега е склонна да третира подобни случаи. Въпреки че българският ѝ не е добър, признанието ѝ за това и паралелното деклариране на принадлежност към българската народност отварят за Екатерина Василева вратите към вписването в някакъв (дори и бегъл) антологичен режим. Както статията ѝ във вестник „Турция” (по повод на представлението „Велислава” на Добри Войников) и така и материалите във вестник „Отечество”) показват благосклонност от тогавашните редактори и критици. Доброжелателни към нейния поетически талант са и днешните изследователи, които включват стиховете на Екатерина Василева в антологията на възрожденската поезия, въпреки че са преводни от румънски на български (Топалов 2012: 367). Излиза, че когато авторката декларира българско самосъзнание и загриженост за българската кауза, дори и да е чужденка или рожба на смесен брак, това е достатъчно да я включи в дневния ред на тогавашното публично говорене и дори на днешната критическа оценка. Изключение правят мемоарите на Екатерина Василева на френски език от 1923 година, които все още не са привлекли сериозно интереса на критиката. Те са осъществени като компилация от документи и снимки, събрани заедно с помощта на сина на Екате-

рина, който завършва медицина във Франция. За това има поредица от причини. Някои от тях са времевата дистанция и смяната на дневния ред в българското общество след Първата световна война, чуждият език, на който са написани, а също и недостъпността на книгата до широката публика в България.

Рахил Душанова и Богдана Хитева правят много за интеграцията си сред българите, но това не узнаваме от техни собствени ретроспективни текстове, а по-скоро от архивите и публикациите в периода на късния XIX век. В увода на „Пресад на мъдрост“ Рахил Душанова декларира, че дългът ѝ към двете ѝ родини я подтиква да превежда. Тя заявява, че дарява този превод от сръбски на български за народа, чието „чадо“ е станала, когато е изучила нравите и обичаите му. Засвидетелства това „с малкия трудец - превод от бащиния си сръбски език“. Също така, тя помага за популяризирането на сръбските автори на „Пресад на мъдрост“ Георги Зорич, Атанасие Петрович, а вероятно е спомогнала за популяризацията на Йован Стерия Попович, тъй като именно превод на негова драма е пиесата „Зла жена“, подписана от „Душанов“.

В ролята на посланик и кореспондент от България в родината си влиза и Богдана Хитева. Изследователите считат, че нейно писмо до братята ѝ, описващо произвола на башибозука по време на Априлското въстание, попада на страниците на чешкия вестник „Напредък“ (Соленкова 2017: 70-89). Дописката е озаглавена „От България“. В нея се съдържа емоционален разказ на Богдана, която става свидетел на бруталните убийства на мъжкото население на съседните на Калофер селища, както и на няколкото случая на предадени на турската власт българи, обвинени в бунтовна дейност. Когато си дава сметка за видяното, тя казва:

Въобще тук стават неща, които не мога да опиша дори с най-изкусното перо, над които трябва да заплачат и мъртвите в гробовете. Наистина се чудя на себе си как не полудях, колкото повече премислям събитията, толкова повече разбирам, че светът, въпреки високата си култура, не върви към хуманност, а към варварство, иначе филантропите ще се погрижат за нас.

Особен акцент в разказа за насилието е жестокото отношение към беззащитните жени и деца, а също и бездействието на местните български представители и обикновените жители. Подобно на Вазовите белочерквенци, калоферци се страхуват някоя пушка да не пукне и да издаде града, който иначе претърпява по-малко щети от съседните селища. Богдана и нейните близки се крият ужасени зад високи стобори и се надяват да бъдат пожалени, без да могат да защитят от произвол

онези, които вече са набелязани за насилване или смърт. На няколко места в разказа се промъква този мотив за страха и доминиращото чувство за самосъхранение, което лишава разказвачката от друга реакция освен плахо състрадание към жертвите. Вероятно по-късно Богдана Хитева си дава сметка за поведението си и счита за свой дълг да съобщи в родината си за мащаба на злодеянията, извършени спрямо мирното население през пролетта и лятото на 1876 г. Дописката в чешкия вестник (ако приемем, че не е претърпяла допълнителни редакции) показва координативен тип билингвизъм и позиционирането на авторката като посредник между два езика и две култури.

Пол и билингвизъм

Съгласно поставените задачи в това изложение е въпросът за влиянието на пола на авторките върху техните случаи и върху наместването им в колективната памет. Поради наложения модел на менторство и неминуемата нужда от подкрепа на жените авторки от техни сродници, не може да се отече, че мъжете повлияват на образа и дейността на съпругите си. Особено интересен е случаят с Душанови, при който ние научаваме подробности от ранните години на Рахил от Митровица единствено от съпруга ѝ. Каква е родовата история на семейство Барак, как двете им дъщери получават такива престижни стипендии в Карловачкото педагогическо училище и как точно решават да идат с баба си и майка си в София не става ясно. Може би поради болестта си и ранната си смърт през 1888 г. Рахил не оставя свой собствен мемоарен текст. Затова разчитаме на сведенията за нея, оставени в мемоарите на Димитър Душанов. В тях Рахил присъства предимно в разказа за тяхното запознанство и женитба, както и в моментите, когато семейството учители се премества от едно населено място в друго (Душанов 1988).

Много важно е и мястото на съпруга на Екатерина Василева – Михаил. Типичен случай на менторство е обучаването на съпругата във важни моменти от българската история и особено разказите за просветения владетел Петър Велики. Нейната идея да ушие портрет на Царя Освободител по-късно се свързва с влиянието, което първите познания за руските владетели подхранват у нея.

Подобен е и случаят с Богдана Хитева. Нейният мъж е търговец, а също така по роднинска линия е вуйчо на сестрите Ека и Мина Горанови. Така Богдана се сродява със своите съученички, а преподаването на модерни предмети като ръкоделие и чужди езици се приема по-лесно от калоферци.

Но освен този типичен феминистки аргумент, свързан с половото

менторство и навирирането на женския глас, е добре да вземем предвид и шансът, който именно познанието на няколко езика дава на тези грамотни и модерно възпитани учителки и интелектуалки. Те получават работа, достъп до печата и до обществени събития, където изнасят сказки, участват в театрални пиеси и литературни салони. Не на последно място те извършват едни от първите преводи от родните си езици на езиците на страната приемник, а в случая с Василева мемоарите на френски целят едновременно запознаването на френската литературна среда с българите и съдбата им и открояването на нейната роля за еманципацията на народа ѝ. Така че и в трите случаи имаме налице културно посланичество в усилията за преводи на педагогическа и художествена литература на няколко езика.

Също така и трите вклиняват своите текстове в някаква традиция на женското публично присъствие. С изказванията и с предпочитанията си за превод те декларираат, че се чувстват ангажирани не само с напредъка на обществото, но и с движението за женска еманципация. Така например в една публикация на сказка на Рахил Душанова пред жителите на Казанлък по повод на създаването на женското дружество в града, авторката се заявява като българка и приемница на делото на средновековните княгини-християнки, които са посочили правилния път за владетеля в правилното време. След като уточнява как жените имат най-голяма роля за благополучието на един народ, Рахил Душанова обрисова „славната оная Българска княгиня, цар-Владимировата оная дъщеря, Борисовата сестра Теодора.“ Тя е наречена „прамайка“ на сегашните българки.

Теодора с нашето похристиянчване е направила завсегда помежду нас едно вечно и незабравимо добро на своето племе! Другите народи имат много такива жени[...], а ние стоим и им се чудим [...] Ако ние се отпуснем на музите като нея, ние Българките ще станем като други такива за отечеството си Теодори!

Докато Рахил Душанова се обръща към примери от миналото, то Богдана Хитева предпочита да превежда текстове за актуалното състояние на женското движение в Европа. На страниците на първия женски следосвобожденски вестник тя слага подписа си под поредица от публикации. Освен фикционални текстове за ролята на възпитанието и защитата на слабите и маргиналните членове на обществото, тя публикува и публицистика с феминистки характер. Такива са например „Женските домогвания за граждански права“, „Ново поле за женската деятелност“, „Жени лекарки в Америка“ и др.

У Екатерина Василева не може да търсим никакви открояващи се феминистки послания, но от разказите ѝ за френската салонна кул-

тура и за нейния собствен опит да организира подобни сбирки може да предположим, че взема пример от френските писателки от времето на Просвещението като Мадам дьо Севине. В началните страници на мемоарите ѝ се разполага именно такъв текст, който отдава почит на френската литература и приносът на жените в нея. Трудно е да се установи дали след емиграцията си в Париж Екатерина Василева е успявала да поддържа такъв салон, по-скоро има податки, че е участвала в сбирките на друг подобен салон, където има шанса да се запознае с Виктор Юго и да обсъди с него съдбата на българите. Така или иначе читателите на мемоарите на Екатерина Василева остават с впечатление, че тя желае да се интегрира в европейската култура, затова използва конвертируеми в нея езици, но и при случай изтъква българския си произход, въпреки че стои далеч от родината на дедите си.

Ролята на тези (чужди) авторки от периода на късния XIX век, назоваващи се български авторки, е най-видима когато имената им се свържат с българската възрожденска идея за един език и една нация. Те опитват различни средства за заявяване на своята принадлежност към българите, но и оставят отворена вратата към културите и езиците, от които произхождат и се връщат към тях с педагогически или патриотични цели. След смъртта им словото им губи своята самостоятелност, често зазвучава чрез мъжките гласове на техните съпрузи, братя и доброжелатели. Но дали само билингвизмът разколебава мястото им в литературната история? Ако това е валидно за някои от мъжете автори като Пърличев или Великсин, то то е повдигнато на степен, когато става дума за жени в и без това бедния на женски имена литературен канон, чиято неуютност трябва да преборваме чрез ревиизирането му. То следва да се извърши като се издирят и преосмислят останалите от тези авторки публикации и писма. Нужно е също да се разкачат техните биографии от големите исторически разкази, в които единствено са били включвани и да се осмислят техните стратегии за себепредставяне. Така по-ясно ще се открият отликите в почерка им, в отношението им към езика и към мотивите за прибягване до ползите от билингвизма.

Библиография

- Appel, Rene, Myisken, Peter 2005. The mental representation of two languages. In *Language Contact and Bilingualism*), Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Basilov, Echaterine 1923. *Annales de la dynastie russe : récit veridiques*, Paris.
- Mackey, William 2005. Bilingualism and multilingualism. In U. A. Mattheier (Ed.), *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Reeves-Ellington, Barbara 2013. *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and Near East*, Massachusetts University Press, Amherst and Boston.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in contact. Findings and problems*, Mouton Publishers, The Hague.
- Аретов, Николай 1988. *Димитър и Рахил Душанови*. София: Държавно издателство «Народна просвета».[Aretov, Nikolay. Dimitar i Rahil Dushanovi. Sofiya: Darzhavno izdatelstvo "Narodna prosveta"]
- Василева, Екатерина 1869. „Господин редакторе на «Отечество»»// *Отечество*, 21 ноември.[Vasileva, Echaterina. Gospodin redaktore na "Otechestvo".// Otechestvo, 21 noemvri]
- Василева, Екатерина. 1972. „Господине редакторе на «отечество»»// *Отечество*, 23 януари. [Vasileva, Echaterina. Gospodin redaktore na "Otechestvo".// Otechestvo, 21 noemvri]
- Делюз, Жил, Гатари, Феликс 2009. *Кафка. За една малка литература*. София: СОНМ. [Deleuse Gilles, Guattari, Felix. Kafka. Za edna malka literatura. Sofia: SONM, 2009]
- Детрез, Раймонд 2001. *Криволици на мисълта*. София : ЛИК. [Detrez Raymond. Krivolitzi na misalta. Sofya:LIK, 2001.]
- Душанов, Димитър 1870. Момичешки разговори. // *Македония*, 23 юли. [Dushanov, Dimitar. Momicheski razgovori.// Makedonia, 23 yuli.]
- Душанов, Димитър, Рахил Душанова. 1870. *Зла жена. Смешно представление в три действия. Женско сърце. Прикаска*. Цариград: Издава Е. Стайоглу, Печатницата на Македония. [Dushanov, Dimitar, Dushanova, Rahil. Zla zhen. Smeshno predstavleniye v tri dejstviya. Zhensko sarce. Prikaska. Tzarigrad: Izdava E. Staioglu, Pechatnicata na Makedonia, 1870]
- Душанов, Димитър, Нанова, Цветана, 1988. *Спомени, писма, документи и публицистика*. София, ОФ. [Dushanov, Dimitar, Nanova, Tzvetana. Spomeni, pisma, dokumenti i publicistika. Sofiya: OF, 1988.]
- Душанова, Рахил, 1869. *Дописка от Казанлък*»// *Македония*, 19 май. [Dushanova, Rahil. Dopiska ot Kazanlak.//Makedonia, 19 mai.]
- Душанова, Рахил, 1869. *Пресад на мъдрост или сбор от философски поучителни мисли и Наука за възпитанието детинско и за новоууженени*. Цариград: Печатницата на Македония. [Dushanova, Rahil. Presad na madrost ili sbor ot filosofski pouchitelni misli I Nauka za vaspitanieto detinsko I za novuzhenenite. Tzarigrad: Pechatnicata na Makedonia, 1869.]

- Душанова, Рахил, 1869. *Злочестото добродетелно домочадие*. Цариград: Печатницата на Македония. [Dushanova, Rahil. Zlochestoto dobrodetelno domochadie. Tzarigrad: Pechatnicata na Makedonia, 1869.]
- Иванов, Никола, 2019. *Френските католически училища в Османската империя (от средата на 30-те години на 19 в. до Първата световна война)*. София: Симолини 94. [Ivanov, Nikola. Frenskite katolicheski uchilishta v Osmanskata imperia (ot sredata na 30-te godini na 19.v. d Parvata svetovna voyna. Sofiya: Simolini 94, 2019.]
- Кирилова, Антоанета, 2010. Щрихи от създаването и началната дейност на женското дружество „Възпитание“ в Карлово. // *Просвета и промяна. Сборник в чест на чл.кор. Румяна Радкова и по случай 150 годишнината на Болградската гимназия*. София: Издателство на БАН, с. 231-249. [Kirilova, Antoaneta. Shtrihi ot sazdavaneto i nachalnata dejnost na zhenskoto druzhestvo "Vazpitanie" v Karlovo. // Prosveta i promyana. Sbornik v chest na chl.kor.Rymjyana Radkova I po sluchaj 150 godishninata na Bolgradskata gimnazia. Sofya: BAN, 2010 s.231-249.]
- Кирова, Милена, 2009. *Неслученият канон. Български писателки от Освобождението до Втората световна война*, София: Алтера. [Kirova, Milena. Nesluchenyat kanon. Balgarski pisatelki ot Osvobozhdenieto do Vtorata svetovna voyna. Sofiya: Altera.]
- Паскалева, Виржиния, 1984. Българката през Възраждането. София: Издателство на Отечествения фронт. [Paskaleva, Virginia. Balgarkata prez Vazrazhdaneto. Sofiya: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1984.]
- Петров, Петър, 1988. Богдана Ираскова-Хитева. // *Чужденци-просветни дейци в България*. София: Народна просвета, с. 23-27. [Petrov, Petar. Bogdana Iraskova-Hiteva. // Chuzhdenci – prosvetni dejci v Balgaria. Sofiya: Narodna prosveta, 23-27, 1988.]
- Соленкова, Любомила, 2011. Жената като феномен в българо-чешката взаимност: Богдана Ираскова-Хитева. // *Българи - списание на чехите в България, приложение 5/6*, с. 24-29. [Solenkova, Lyubomila. Zhenata kato fenomen v balgaro-cheshkata vzaimnost. Bogdana Iraskova-Hiteva. // Bulgari – spisanie na chehite v Balgaria, prilozhenie 5/6, s., 2011, 24-29.]
- Соленкова, Любомила, 2017. Богдана Ираскова-Хитева, Априлското въстание и чешкия вестник „Покрок“. // *Панагюрски летописи*, кн.8, с.70-90. [Solenkova, Lyubomila. Bogdana Iraskova-Hiteva, Aprilskoto vastanie I cheshkiya vestnik "Pokrok". // Panagyurski letopisi, kn. 8. 2017, 24-29.]
- Топалов, Кирил, 2012. *Антология на възрожденската поезия*. София: Академия балканска цивилизация. [Topalov, Kiril. Antologiya na vazrozhdenskata poeziya. Sofiya: Akademiya balkanska civilizaciya, 2012.]
- Тъпкова-Заимова, Василка, 1992. Френските училища в България и католическата духовна култура (втората половина на 19-20 в.). // *Католическата духовна култура и нейното присъствие и влияние в България*. София: Геа-Либрис, 1992, с. 295-304. [Tapkova-Zaimova, Vasilka. Frenskite uchilishta v Bulgariya. // Katolicheskata duhovna kultura i nejnoto prisastvie i vliyanie v Balgariya. Sofiya: Gea-Libris, 1992, 295-304.]
- Хитева, Богдана, 1895. Женските домогвания за граждански права. // *Женски*

- свят*, 1 октомври. [Hiteva, Bogdana. Zhenskite domogvaniya za grazhdanski prava. //Zhenski svyat, 1 octomvri, 1895.]
- Хитева, Богдана, 1895. Ново поле за женска деятелност. //Женски свят. 1 юли. [Hiteva, Bogdana. Zhenskite domogvaniya za grazhdanski prava. //Zhenski svyat, 1 yuli, 1895.]
- Цонев, Беньо, 1911. *Показалец на женския книжовен труд у нас: библиографски материали събрали студенти*. София: Дамски комитет за уреждане на изложбата в Прага. [Tsonev, Benyo. Pokazalec na zhenskiya knizhoven trud u nas: bibliografski materiali sabrali studenti. Sofiya: Damski komitet za urezhdane na izlozhbata v Praga, 1911.]